

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВНОСТІ

УДК 343.9:[343.37+343.55](477)»196»

DOI: <https://doi.org/10.31359/1993-0909-2025-32-2-69>

Олександр Назарович Ярмиш

Національна академія правових наук України

Харків, Україна

Навчально-наукова лабораторія дослідження проблем

забезпечення прав осіб, які постраждали від війни

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

Дніпро, Україна

Володимир Анатолійович Греченко

Кафедра гуманітарних дисциплін та українознавства

Харківський національний університет внутрішніх справ

Харків, Україна

БОРОТЬБА З ПИЯЦТВОМ БЕЗ ПЕРСПЕКТИВИ СТАТИ ПЕРЕМОЖЦЯМИ (ПРАВОВІ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ ПРОТИДІЇ ПИЯЦТВУ В УРСР У 1960-ТІ РР.)

Анотація. У статті досліджуються основні напрями боротьби з пияцтвом в Українській РСР, які здійснювалися протягом 1960-х років. Кількість затриманих у нетверезому вигляді громадян у цей період була стабільно високою й обчислювалася по республіці сотнями тисяч осіб на рік. З 1959 р. і до 1967 р. кількість хворих алкоголізмом безупинно зростала й збільшилася в 4,8 рази, що було дуже значним показником і свідчило про різке збільшення захворюваності алкоголізмом. У соціалістичному суспільстві споживання алкоголю було пов'язане з низьким рівнем життя населення, негативною традицією пияцтва, характерною для російського народу, яка поширилася й на Україну, невисоким рівнем загальної культури. В умовах радянської дійсності найчастіше саме випивка була єдиною формою дозвілля та способом «розслабитися» й зняти стрес. Компартійна влада вимушена була маневрувати між боротьбою з алкоголем і тим фактом, що він був значною частиною доходів держави і реалізація спиртних напоїв за ці роки значно зростала. При цьому необхідно відзначити, що фактичне споживання спиртних напоїв було значно вище офіційних даних, так як у республіці споживалася велика кількість вина домашнього приготування. Крім того, у всіх областях республіки було поширене самогоніваріння і виробництво самогону значно зростало. Особливо збільшилися випадки кримінально-карного самогоніваріння – більше, ніж у 2 рази. Самогону вилучили на цей період майже в півтора рази більше. У стані сп'яніння вчинялося найбільше особливо

тяжких злочинів. Їхня кількість зросла у відсотках у 2,1 рази, а вживання спиртних напоїв – у 1,95 рази, тобто кореляція була значною, хоча зростання кількості злочинів, учинених у нетверезому стані (у відсотках до загальної кількості розкритих злочинів по лінії карного розшуку), дещо випереджало зростання вживання спиртних напоїв. Особливо показовими були дані стосовно злісних хуліганств, учинених у стані сп'яніння, – їхня доля складала 3/4. Кількість водіїв, які вчинили дорожньо-транспортну пригоду, перебуваючи в стані сп'яніння, зросла у 1,5 рази, що було значним показником. Все ці дані ще раз підтверджують, що вживання спиртного було й є криміногенним чинником.

Ключові слова: Україна, 1960-ті рр., пияцтво, самогоноваріння, міністерство внутрішніх справ, міліція.

Oleksandr N. Yarmysh

*National Academy of Legal Sciences of Ukraine
Kharkiv, Ukraine
Educational and Scientific Laboratory for Research into the
Problems of Ensuring the Rights of Persons Affected by War
Dnipro State University of Internal Affairs
Dnipro, Ukraine*

Volodymyr A. Grechenko

*Department of Humanities and Ukrainian Studies
Kharkiv National University of Internal Affairs
Kharkiv, Ukraine*

FIGHTING DRUNKNESS WITHOUT THE PROSPECT OF BECOMING WINNERS (LEGAL AND ORGANIZATIONAL ASPECTS OF COMBATING DRUNKNESS IN THE UKRAINIAN SSR IN THE 1960S)

Abstract. *The article examines the main directions of the fight against drunkenness in the Ukrainian SSR carried out during the 1960s. The number of citizens detained in a drunken state during this period was consistently high and was calculated in the republic by hundreds of thousands of people per year. From 1959 to 1967, the number of patients with alcoholism grew steadily and increased by 4.8 times, which was a very significant indicator and indicated a sharp increase in the incidence of alcoholism. In socialist society, alcohol consumption was associated with a low standard of living of the population, a negative tradition of drunkenness characteristic of the Russian people, which spread to Ukraine, and a low level of general culture. In the conditions of Soviet reality, drinking was most often the only form of leisure and a way to «relax» and relieve stress. The Communist authorities were forced to maneuver between the fight against alcohol and the fact that it was a significant part of the state's income and the sale of alcoholic beverages increased significantly over these years. It should be noted that the actual consumption of alcoholic beverages was much higher than official data, since a large amount of home-made wine was consumed in the republic. In addition, moonshine brewing was widespread in all regions of the republic and the production of moonshine increased significantly.*

Cases of criminal and penal moonshine brewing increased especially – more than 2 times. Moonshine was seized for this period almost one and a half times more. Most of the most serious crimes were committed while intoxicated. Their number increased in percentage terms by 2.1 times, and the consumption of alcoholic beverages by 1.95 times, that is, the correlation was significant, although the growth in the number of crimes committed while intoxicated (as a percentage of the total number of crimes solved by the criminal investigation department) slightly outpaced the growth in the consumption of alcoholic beverages. The data on malicious hooliganism committed while intoxicated were especially indicative – their share was 3/4. The number of drivers who committed a traffic accident while intoxicated increased by 1.5 times, which was a significant indicator. All these data once again confirm that the consumption of alcohol was and is a criminogenic factor.

Keywords: *Ukraine, 1960s, drunkenness, moonshine brewing, Ministry of Internal Affairs, police.*

ВСТУП

У сучасному світі алкоголізм залишається гострою соціальною та медичною проблемою як для розвинених країн, так і для країн середнього та низького рівня розвитку. Якщо розглядати світову статистику, то в усьому світі 3 млн смертей щороку є наслідком надмірного вживання алкоголю, це становить 5,3% усіх смертей. Вживання алкоголю є причинним фактором для понад 200 захворювань та нівечень [1]. Україна перебуває серед тих держав, населення яких уживає дуже значну кількість алкоголю. За рік на одну особу в країні припадає 15 л алкоголю. Понад 700 тис. людей в Україні страждають від алкоголізму. Найбільше вживало алкоголь у 2023 році молоді 18–29 років, 86,3%. На другому місці – понад 80% людей 30–59 років, і серед людей 60+ років 66,5% [2].

У зв'язку з пияцтвом збільшується кількість різноманітних захворювань, зокрема постійно зростає кількість серцево-судинних, онкологічних та інфекційних захворювань, а в результаті зменшується тривалість життя.

Також у стані алкогольного сп'яніння вчиняється багато тяжких злочинів: убивства, звалтування, розбої тощо. Зростання алкоголізації населення республіки прямо пов'язується з такими чинниками, як економічна нестабільність, соціальна напруженість у суспільстві, низький рівень життя, недостатній рівень охорони здоров'я і постійна неконтрольована, масштабна реклама та продаж алкогольних напоїв. Знайти ефективні шляхи виходу українського суспільства з алкогольної залежності неможливо без урахування надбань історико-правничого досвіду.

Боротьба проти пияцтва у 1960-ті роки є фактично недослідженою в українській історико-правничій літературі. Принаймні, нам не вдалося знайти жодної наукової публікації щодо цього періоду.

1. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ

Базовою методологічною засадою в даному дослідженні був загальнонауковий *діалектичний* метод, який обґрунтовує взаємозв'язок та взаємообумовленість

соціальних процесів і суспільних явищ. Він ґрунтується на розумінні процесів та явищ, у даному випадку пияцтва, самогонування, злочинності та боротьби з ними у взаємозв'язку та взаємодії, дозволяючи досягнути їхній розвиток та зміну в часі. Діалектичний підхід забезпечив розуміння того, які чинники сприяли генезі та зміні історичних явищ, що аналізувалися, та які чинники заважали цьому розвитку. Він дозволив осмислити сутність нормативної бази, що визначала правовий статус органів правопорядку, які боролися з пияцтвом, у певний конкретний відрізок часу. Складовими діалектичного методу, які використали автори при дослідженні цього питання, були принципи об'єктивності, всебічності, конкретності, історизму.

2. РЕЗУЛЬТАТИ ТА ОБГОВОРЕННЯ

Боротьба проти пияцтва в СРСР здійснювалася впродовж усього періоду його існування. У 1927 році на душу населення України припадало 2,3 літри горілки, 2,6 літри пива, 0,54 літра вина. Цього ж року міліція затримала в столиці України 12299 п'яних, які хуліганили на вулицях або в інших громадських місцях. Карети швидкої допомоги в 1927 році в м. Харкові надали допомогу 340 особам, що були в п'яному стані; з них 146 чоловіків і 38 жінок знаходилися в стані важкого сп'яніння, 129 чоловіків і 29 жінок мали травми і поранення, які вони отримали в стані сп'яніння, 9 чоловіків і 7 жінок закінчили своє життя в п'яному стані. Те, що в Україні в ці роки зростало пияцтво було очевидним явищем. У бюджеті донецького робітника витрати на спиртні напої з 0,2% в 1922 році зросли в 1927 році до 4%. Так, у Донбасі серед шахтарів, які більше всіх витрачали на спиртні напої, було найбільше прогулів із неповажних причин. У 1927 році на одного робітника припадав 31 день прогулів [3, с. 410]. Обстеження, проведені в 1927 році лікарями Гальперінім і Ісаєвим показали, що 30% усіх венеричних хворих отримали цю недугу в п'яному стані. Статистичні дані Наркомюсту УСРР про зростання хуліганства в період 1923–1926 рр. показують, що 20% хуліганських вчинків виникли під впливом легкого сп'яніння, 15,5% – під впливом сильного сп'яніння [4, с. 116].

У СРСР у 1939 році виробили мільярд літрів горілки, а кількість спеціалізованих винно-горілчаних торгових точок вдвічі перевищила чисельність магазинів, що спеціалізувалися з продажу овочів, м'яса, риби, молока. Постійне збільшення виробництва та продажу спиртних напоїв та одночасно згортання боротьби з пияцтвом вели до подальшої алкоголізації суспільства.

Наприклад, в одному зі звітів українських націоналістів про радянських партизанів писалося: «Під час п'янки 80% п'ють горілку до непритомності, решта 20% помірно». Представник ЦК КП(б)У Іван Сиромолотний, перебуваючи в партизанському Сумському з'єднанні, у своєму листі до начальника УШПД Тимофія Строкача зазначав: «Справді, часто не віриться, що в тилу живемо. Погано, що нема горілки. Спирт тут не женуть. Самогону мало і поганий, але все

одно п'ємо, де виходить». Не найкраще були справи й у регулярних військах Червоної армії. Перші слова, які ми чули: «Хазяйко, давай горілку! – згадує мешканка села Іванків Житомирської області Марія Краївська від візитів солдатів. – Горілка, горілка, люди вже дивувалися між собою, скільки ж можна. Коли німці заскакували до будинку, то одразу: «Масло, яйка», а ці – горілка. Тоді багато односельців говорили: «Їй-богу, вони знову проп'ють країну» [5].

У 1958 році було прийнято постанову ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР «Про посилення боротьби з пияцтвом та про наведення порядку у торгівлі міцними спиртними напоями». Заборонявся продаж горілки в усіх підприємствах торгівлі та громадського харчування (крім ресторанів), що розташовані на вокзалах, в аеропортах, на привокзальних та пристанційних майданах. Не допускався продаж горілки у безпосередній близькості від промислових підприємств, навчальних закладів, дитячих закладів, лікарень, санаторіїв, у місцях масових гулянь та відпочинку. Оскільки, як заведено вважати, 80% алкоголю споживають повнолітні чоловіки, виходило близько ста пляшок горілки на рік на кожного з них.

Однією з головних причин початку нової боротьби з алкоголем було збільшення кількості правопорушень та злочинів. Судова практика свідчила, що понад 90% проявів хуліганства, 70% вбивств, завдання тяжких тілесних ушкоджень, згвалтувань і більше 30% крадіжок здійснювались особами в стані алкогольного сп'яніння. Пияцтво радянських громадян негативно відбивалося на економічних показниках, знижувало продуктивність праці та збільшувало кількість травм та смертей на виробництві. У селах у свята пили бригадами та цілими колгоспами і на кілька днів кидали поля та ферми. З 1955 року по 1960 рік споживання горілки та лікєро-горілочаних виробів у розрахунку на члена сім'ї зросло, за архівними даними, з 16,0 до 19,5 л на рік. З урахуванням же вина споживання винно-горілочаних виробів зросло в зазначений період до 28,6 л на рік. Значна частина населення вкрай негативно ставилася до споживання алкоголю і сприймала це як недоопрацювання радянської системи, що служило приводом для невдоволення владою. Але при цьому міцні алкогольні напої приносили значний дохід до державного бюджету. Невипадково в Постанові особливо наголошувалося, що доходи від продажу горілки необхідно виключити із норм преміювання працівників торгівлі. У цей період гостро відчувався дефіцит товарів масового попиту, особливо в селах. При цьому місцеві магазини мали плани щодо реалізації товару та виручки. Найбільш ходовим товаром була горілка, яку намагалися реалізувати якнайбільше, щоб виконати показники. Крім цього, проблемою в реалізації антиалкогольної кампанії було розуміння, що надто радикальні заходи можуть спричинити невдоволення й навіть соціальний протест. Хоча в тексті Постанови зазначалося, що у капіталістичному суспільстві споживання горілки пов'язані з важкими умовами життя пролетаріату, в СРСР багато хто продовжував вживати її з подібних причин. Найчастіше саме випивка була єдиною формою дозвілля та способом зняти стрес. Тому партійно-державному апарату доводилося лавірувати між боротьбою з алкоголем і тим фактом, що він був частиною державних

доходів та певним чинником соціальної стабілізації. Основне невдоволення ви-кликала саме доступна горілка або непідконтрольний самогон. Одним із дієвих заходів вважалося заміщення міцного алкоголю пивом і вином, тобто планува-лося поступово знижувати градус споживаних напоїв. Але така політика вимага-ла часу та не могла дати швидких результатів. Така подвійна ситуація, швидше за все, була головною причиною того, чому постанова «Про посилення боротьби з пияцтвом і про наведення порядку в торгівлі міцними спиртними напоями» не була опублікована в пресі і залишалася закритою.

Як зазначалося органами МВС, до практики самогонваріння люди вдавалися в ситуації відсутності коштів на горілку. Народні суди УРСР за кримінальни-ми справами, порушеними органами міліції в 1958 році, засудили 16542 самогон-щика, з яких до позбавлення волі – 7522 особи. Із загальної кількості засуджених за самогонваріння в цьому році 9020 осіб, або 54% були засуджені до заходів покарання без позбавлення волі, у т.ч. до штрафів 3144 особи, або 19%. Серед контингенту засуджених 10335 осіб або 62% складала жінки, 5374 або 32% – особи, старші 50 років. Але в практиці судів зустрічалися неоднозначні випадки. Так, народним судом Ружинського району Житомирської області була засудже-на до одного року позбавлення волі за самогонваріння колгоспниця с. Плоске Іщук М. І., яка мала двох дітей, у тому числі одного немовля. У той же час жи-теля цього ж села Григорія Бойка, що вкрав з колгоспу 4 центнера цукрового буряку та 400 кг кукурудзи і який теж займався самогонварінням, цей же на-родний суд чомусь вважав за можливе засудити до штрафу на суму 1000 руб. [6, арк. 268–269].

Траплялися навіть прецеденти створення колективних самогонних апаратів, коли всі мешканці села могли користуватися ним на рівних умовах. Як і багато інших політичних кампаній у СРСР практика реалізації цієї постанови ЦК КПРС та Ради Міністрів СРСР супроводжувалася низкою ритуально-символічних за-ходів, а саме проведенням масових зборів трудових та громадських колективів, партійних установ із засудженням різних форм пияцтва та його наслідків. Самогонщиків пісочили і піддавали громадському осуду, але, як і раніше, саджа-ли і піддавали великим штрафам рідко, хоча за самогонваріння загрожувало до 300 рублів штрафу або ув'язнення терміном до трьох років. Агітація за тверезі-сть зводилася до нудних обговорень на партзборах положень тексту постанови ЦК і ні до чого не вела – жодних конкретних рекомендацій зверху щодо ведення громадської роботи не надходило. Заходів для посилення боротьби із самогоно-варінням було розроблено чимало, але не всі з них мали конкретний характер або елемент новизни. Проте суть указівки була зрозумілою – цю роботу слід активі-зувати [7, с. 330].

Багатоаспектна, але малоперспективна боротьба з пияцтвом продовжувалася й у 1960-ті роки. З середини 1960-х років уживання алкоголю в країні почало невпинно збільшуватися. Його вживання навіть із незначного приводу, а то й без приводу стало вважатися цілком природним серед пересічних людей та й пар-

тійно-радянського керівництва різного рівня. Особливої популярності набула бенкетна форма святкування всіляких радянських свят та ювілеїв. Заради таких колективних заходів для партноменклатури спеціально будувалися «мисливські» будиночки та сауни. Не дарма «період застою» нерідко називали «періодом застілля». Фрази на кшталт «Хто не п'є, той або хворий, або падлюка», «Не плій під стіл: там теж гості» можна було почути як від звичайних людей, так і від номенклатурних працівників [8].

Узагальнюючі дані про стан боротьби з пияцтвом і самогеноварінням та її результати містяться в Доповідній записці Міністра внутрішніх справ УРСР І. Х. Головченка та міністра охорони здоров'я П. Л Шупика¹ першому секретарю ЦК КПУ П. Ю. Шелесту, голові Ради міністрів УРСР В. В. Щербицькому, голові Президії Верховної Ради УРСР Д. С. Коротченку від 05.02.1969, яка називається «Про серйозні недоліки у боротьбі з пияцтвом». У ній, зокрема відзначалося, що на виконання постанови ЦК КПУ від 11.09.1962 «Про заходи щодо подальшого посилення боротьби з пияцтвом в Українській РСР» МВС та Мінохорони здоров'я здійснили низку заходів на посилення боротьби з пияцтвом та лікування хворих алкоголізмом. Але, незважаючи на це, пияцтво продовжувало мати широке поширення. Про це свідчила кількість осіб, яких підбирала міліція в стані сп'яніння. Всього за 1960–1968 роки (без урахування сільської місцевості) у нетверезому стані було підібрано 3 055061 осіб, з яких було поміщено у виверезник 1 906095 осіб [9, арк. 40–41].

Таблиця 1

Зростання кількості нетверезих, підібраних у громадських місцях у цілому по УРСР у 1960–1968 рр. [9, арк. 40–41]

Роки	Підібрано нетверезих у громадських місцях та доставлено в міліцію	Зростання (у відсотках) порівняно з 1959 роком
1960	168186	7,7
1961	234693	52,3
1962	278905	78,6
1963	272724	74,6
1964	301131	92,8
1965	400994	156,8
1966	477437	205,7
1967	453 256	190,2
1968	467735	199,5

¹ Шупик Платон Лукич (1907–1986) – український лікар-хірург, випускник Харківського медичного інституту, згодом – директор цього інституту, кандидат медичних наук (1940), професор (1947, без захисту докторської дисертації), Міністр охорони здоров'я Української РСР (1952–1954, 1956–1969), заслужений лікар України (1967).

Як видно з цієї таблиці, кількість підібраних нетверезих у громадських місцях та доставлених у міліцію за ці роки значно зросла, за майже 10 років – у 2,5 рази, якщо у 1960 році це було трохи більше 168 тис., то у 1968 році – більше 467 тис. Правда, найбільше зростання маємо в 1966 році – більше 477 тис., але з документу неясно, чому це було саме в цей рік.

Причинами зростання пияцтва і перетворення його в тотальне явище стала сама радянська держава та радянська система. Спиватися починав той, хто не мав «внутрішнього стрижня», прагнення розвиватися й чогось добиватися в житті. Саме ці умови відтворювалися в СРСР. Звичайна радянська людина пила просто з нудьги. У радянській культурі тих років тема боротьби з пияцтвом зводилася фактично до одного шаблону: позитивні герої не п'ють зовсім, тоді як негативні видаються алкоголіками, через що зазнають невдач, потрапляють у комічні ситуації. Перші культові фільми Леоніда Гайдая «Пес Барбос і незвичайний крос» і «Самогонщики» були нав'язані мотивами антиалкогольної кампанії 1958 року та фактично були відповіддю на неї. У радянському суспільстві спостерігалася вкрай висока толерантність до алкоголіків. Але насправді таких людей шкодували й намагалися не звільняти з роботи без особливих причин.

Таблиця 2

Рівень реалізації спиртних напоїв у республіці у 1960–1968 роках [9, арк. 41]

Роки	Поставлено в торгіву мережу (у млн л)	Реалізовано на суму (у млн руб.)	Продано на душу населення в літрах
1960	340,5	1.301,2	8,0
1961	370,4	1.390,4	8,1
1962	422,0	1.542,0	9,7
1963	476,6	1.679,3	10,6
1964	545,9	1.824,1	12,1
1965	548,4	1.897,6	12,3
1966	598,7	2.076,4	13,0
1967	672,1	2.327,9	14,4
1968	725,7	Немає даних	15,6

Як показують статистичні дані, реалізація спиртних напоїв за ці роки значно зросла. За поставками в торгіву мережу в 2,1 рази (725 проти 340 млн л), по реалізації – в 1,7 рази, по продажу на душу населення – у 1,95 рази.¹ Таким чином, ми маємо високу кореляцію між реалізацією спиртних напоїв та зростанням їхніх продаж на душу населення, що й так було зрозумілим і без статистичних даних, причому зростання цих продаж йшло швидше, ніж зростання реалізації.

Рівень реалізації спиртних напоїв по окремих областях істотно відрізнявся.

¹ Підраховано авторами.

Таблиця 3

Кількість реалізованих спиртних напоїв у розрахунку на душу населення (у літрах) по окремих областях України в 1966–1967 роках [9, арк. 42]

Область	1966 рік	1967 рік
Запорізька	19,9	21,6
Миколаївська	22,7	24,1
Сумська	11,8	12,8
Харківська	16,4	17,7
Херсонська	25,8	29,9
м. Київ	29,5	33,7
Одеська	23,5	26,8
Донецька	19,8	21,7
Львівська	18,1	19,0
Полтавська	15,5	17,4

Як бачимо, протягом двох років у всіх, без винятку, областях республіки, кількість реалізованих спиртних напоїв на душу населення зростала. – від 0,9 л у Львівській області, до 4,2 л за рік у м. Києві (найбільший показник, але майже такий же був у Херсонській області – 4,1 л, на третьому місці йшла Одеська обл. – збільшення на 3,3 л). У більшості областей цей показник коливався в межах 1,4 л і 1,9 л. У низці областей реалізація спиртних напоїв була більша, ніж у середньому по республіці. Якщо визнати, що показник уживання спиртного по республіці, який наводиться далі (14,4 л), був вірним, то тоді лише в Сумській області він був нижче середньо-республіканського. А «призери» в цьому «змаганні» випереджали республіканський рівень удвічі. При цьому слід підкреслити, що у вище згаданій таблиці даються дані лише по 10 областям і м. Києву, а дані по 15 регіонам відсутні. Тому можливо й вийшли такі показники, що 9 регіонів мають значно вищі показники вживання показників спиртного на душу населення, ніж у середньому по республіці. При цьому необхідно відзначити, що фактичне споживання спиртних напоїв було значно вище офіційних даних, так як у республіці споживалася велика кількість вина домашнього приготування. Крім того, у багатьох областях республіки було поширене самогонваріння.

Таблиця 4

Показники щодо розвитку самогонваріння та протидії йому в республіці в 1960–1968 роки [9, арк. 43]

Роки	Зареєстровано випадків кримінально-карного самогонваріння	При цьому вилучено		
		Самогонних апаратів	Самогону (у літрах)	Закваски (у літрах)
1960	7203	16154	80407	837754
1961	12975	44475	169411	176798

Роки	Зареєстровано випадків кримінально-карного самогоноваріння	При цьому вилучено		
		Самогонних апаратів	Самогону (у літрах)	Закваски (у літрах)
1962	22990	18309	110 336	817694
1963	15748	14732	83775	680251
1964	12855	13766	66234	624570
1965	14411	17078	94778	862907
1966	14540	17215	96485	792801
1967	13891	16929	91173	745230
1968	14921	17987	119565	848387

Отже, дані свідчать, що самогоноваріння в республіці значно зростало. У наявності було значне зростання випадків кримінально-карного самогоноваріння – більше, ніж у 2 рази, незначне зростання вилучених самогонних апаратів. Але їхня значна кількість щороку – стабільна. Вилученого самогону – зростання майже у півтора рази, щодо закваски – то тут зміни не такі значні, але стабільно високі щорічно.

У нас є можливість порівняти те, що відбувалося в цьому напрямі з аналогічною роботою міліції в 1920-ті роки.

Таблиця 5

Показники щодо протидії самогоноварінню в 1923–1924 роки в республіці [3, с. 418]

Що зроблено	1923 рік	1924 рік	Всього
Проведено обшуків	76698	139101	215799
Відібрано апаратів	38523	47302	85825
Відібрано самогону	10195 відер	19785	29980
Відібрано закваски	12612 відер	192377	204989 в.
Затримано самогонщиків	36253	23171	59424
Накладено штрафів	Даних немає	1281455 руб.	1281455 руб.
Стягнуто штрафів		643367 руб.	643367 руб.

Порівняємо це з даними 1960-х років, тобто через 40 років. Дані досить схожі в основному одного порядку. У 1924 році було вилучено 47 302 апарати, в 1964 році – 13 766, відібрано самогону в 1924 році – 197 280 л, а у 1964 році – 66 234 л. Як видно з таблиці, у ній є дані, коли показники дуже близькі, наприклад, у 1961 році було вилучено 44 475 апарати, що близьке до даних 1924 року. При цьому слід урахувувати, що у 1920-ті роки територія республіки була значно меншою (без Західної України). Якби-то не було ці показники, які ми навели, були достатньо високими й свідчать, що самогоноваріння було «популярним» заняттям, і міліції й у 1920-ті, і в 1960-ті роки вистачало роботи для протидії цьому явищу.

Широке поширення пияцтва ускладнювало оперативну ситуацію в республіці. Пияки не лише порушували громадський порядок. Вони завдавали багато турбот сім'ям, сусідам, негативно впливали на молодь, у тому числі й на своїх дітей. На ґрунті пияцтва отримувалося багато травм на виробництві та здійснювалася велика кількість прогулів. У результаті цього допускалися великі втрати робочого часу й завдавалися суттєві збитки народному господарству. У стані сп'яніння багато громадян допускали різні порушення громадського порядку, у тому числі дрібне хуліганство, кількість якого в ці роки мала тенденцію до зростання. Зростала також кількість осіб, які розпивали спиртні напої безпосередньо в магазинах, парках та інших громадських місцях, що викликало природне незадоволення населення.

Слід відзначити, що міліція вживала певних заходів щодо порушників громадського порядку, які знаходилися в нетверезому стані, про що свідчить наступна таблиця.

Таблиця 6

Заходи міліції щодо порушників громадського порядку, які знаходилися в нетверезому стані в 1960–1968 роки (по республіці) [9, арк. 44]

Роки	Оштрафовано за розпивання спиртних напоїв у громадських місцях	Притягнуто до адміністративної відповідальності за дрібне хуліганство	Притягнуто до адміністративної відповідальності за різні порушення громадського порядку
1960	Немає даних	105657	180977
1961	16957	180674	2898321
1962	11894	188173	199517
1963	10318	157659	177587
1964	13373	158527	201641
1965	23398	201049	265331
1966	30344	259327	318399
1967	17883	228536	231574
1968	20653	238616	Немає даних

Характерним було те, що між реалізацією спиртних напоїв та кількістю злочинів, учинених у нетверезому стані, був певний взаємозв'язок. Найіндикативнішим тут є показник тих, кого було притягнуто до адміністративної відповідальності за дрібне хуліганство. Він зріс за вказаний період у 2,2 рази, щодо притягнутих до адміністративної відповідальності за різні порушення громадського порядку майже у 1,3 рази, оштрафованих за розпивання спиртних напоїв у громадських місцях – у 1,2 рази. Ці дані також свідчать, що міліцією проводилася досить значна робота з виявлення та затримання порушників громадського порядку, які перебували в нетверезому стані в громадських місцях.

Таблиця 7

Взаємозв'язок між реалізацією спиртних напоїв та кількістю злочинів, учинених у нетверезому стані в 1960–1968 роки (по республіці) [9, арк. 44]

Роки	Реалізовано спиртних напоїв у розрахунку на душу населення (у літрах)	Кількість злочинів, вчинених у нетверезому стані (у відсотках до загальної кількості розкритих злочинів по лінії карного розшуку)
1960	8,0	24,5
1961	8,1	39,5
1962	9,7	42,3
1963	10,6	41,6
1964	12,1	44,2
1965	12,3	51,5
1966	13,0	52,3
1967	14,4	53,8
1968	15,6	52,3

У стані сп'яніння вчинялося більшість особливо тяжких злочинів. Їх кількість зросла у відсотках у 2,1 рази, а вживання спиртних напоїв у 1,95 рази, тобто кореляція була значною, хоча зростання кількості злочинів, учинених у нетверезому стані (у відсотках до загальної кількості розкритих злочинів по лінії карного розшуку) дещо випереджало зростання вживання спиртних напоїв.

Таблиця 8

Кількість особливо тяжких злочинів, учинених у стані сп'яніння в 1966–1968 роки (по республіці) [9, арк. 45]

	Вчинено у стані сп'яніння (у відсотках до загальної кількості виявлених злочинів)		
	1966	1967	1968
Вчинено навмисних вбивств (із замахами)	1966	1967	1968
Зґвалтувань (із замахами)	51,8	52,8	49,9
Навмисних тяжких і середньої тяжкості тілесних ушкоджень	58,3	56,9	55,2
Розбоїв і грабунків	40,1	41,1	55,0
Злісних хуліганств	74,9	74,7	73,5

Ці дані доповнюють та конкретизують попередні та показують, що половина навмисних вбивств із замахами на них, учинялася в стані сп'яніння. Те ж саме стосувалося й зґвалтувань. Особливо показовими були дані стосовно злісних хуліганств, учинених у стані сп'яніння, – їхня доля складала 3/4. Усі ці дані з різних таблиць ще раз підтверджують, що вживання спиртного було й є криміногенним чинником.

Також значна кількість дорожньо-транспортних пригод учинялася особами, які знаходилися в стані сп'яніння.

Таблиця 9

Кількість дорожньо-транспортних пригод, учинених водіями, які знаходилися в стані сп'яніння в 1960–1968 роках (по республіці) [9, арк. 46].

Роки	Вчинено дорожньо-транспортних пригод водіями, які знаходилися в стані сп'яніння	У відсотках до загальної кількості дорожньо-транспортних пригод
1960	1282	19,2
1961	1592	20,2
1962	1825	20,7
1963	1623	18,9
1964	1638	19,5
1965	1574	18,5
1966	1570	22,7
1967	1653	28,1
1968	1908	26,4

Як бачимо, кількість тих водіїв, які вчинили дорожньо-транспортну пригоду, перебуваючи в стані сп'яніння, зросла в 1,5 рази, що було значним показником. Зріс їх відсоток у загальній кількості дорожньо-транспортних пригод – у 1,8 рази.

У 1960-ті роки пияцтво помітно поширилося серед неповнолітніх і молоді.

Таблиця 10

Кількість неповнолітніх та молоді, доставлених в органи міліції в стані сп'яніння в 1961–1967 роках (по республіці) [9, арк. 47]

Роки	Неповнолітніх	Молоді від 18 до 25 років	Студентів вишів та учнів середніх шкіл
1961	Немає даних	55903	2664
1962	Немає даних	66197	4099
1963	6720	51322	3985
1964	7204	52779	4770
1965	8791	61174	5973
1966	9784	59896	6887
1967	10394	51018	6763

Кількість неповнолітніх, доставлених в органи міліції в стані сп'яніння, зросла за цей період у 1,6. Щодо представників молоді, то тут було значне зростання в 1962 і 1965 роках, але було й зниження в 1963 і 1967 роках, тому говорити про якусь стійку тенденцію (вгору чи вниз) немає сенсу. Можна говорити про високі в цілому показники, які проте змінювалися не дуже сильно. Число студентів

вишів та учнів середніх шкіл, доставлених в органи міліції в стані сп'яніння, з роками збільшувалося, зокрема в 1961–1967 роках зросло в 2,5 рази.

Як вважають соціологи (і ми підтримуємо цю точку зору, оскільки теж працюємо зі студентами й можемо аналізувати їх життя), основні причини вживання алкоголю в студентському віці – свята, підтримка компанії, підняття настрою. Студентство – той період, коли юнак чи дівчина набувають першої свободи від пильної батьківської уваги. Потрапляючи до нового колективу, потрібно самоствердитися. А як проявити себе незрілому розуму? Один із варіантів – взяти участь у гулянці зі споживанням алкоголю. Ще однією причиною може бути зняття стресу від прийому в короткий період великої кількості інформації. Ці всі чинники стосуються й указанного періоду. Новітні дослідження зарубіжних учених також виявили зв'язок між вживанням алкоголю у виші та несприятливим досвідом у дитинстві. Виявилось, що чим більше в дитинстві було переживань, тим більше нездорові стосунки в нього будуть із алкоголем. Що стосується неповнолітніх, то часто алкоголь і підліток нерозлучні в неблагополучних осередках суспільства, приклад старшого покоління суттєво впливає на їх ставлення до алкоголю, що має місце й у благополучних сім'ях та серед «золотої молоді», яка вважає це приємним проведенням часу (згадаємо, хоча б сина «вождя» СРСР Сталіна – Василя, сина пізнішого лідера СРСР Андропова – Володимира, сина очільника України Щербицького – Валерія, дочку Брежнєва – Галину та ін.).

У 1960-ті роки спостерігається також зростання кількості осіб, які страждали від алкоголізму як хвороби. На початок 1968 року на обліку в медичних установах республіки знаходилося 88,7 тисяч хворих хронічним алкоголізмом.

Таблиця 11

Динаміка зростання кількості хворих алкоголізмом у 1959–1967 роках (по республіці) [9, арк. 50]

Роки	Кількість хворих алкоголізмом, яких взяли на облік протягом року	Кількість хворих алкоголізмом, які знаходилися на обліку в кінці звітнього року
1959	5500	18200
1960	4300	25100
1961	6800	30200
1962	8200	37900
1963	10900	46800
1964	12600	58200
1965	18200	72300
1966	19500	84900
1967	26500	88700

З 1959 року й до 1967 року кількість хворих алкоголізмом, яких взяли на облік упродовж року та які знаходилися на обліку, безперервно зростала й, відпо-

відно, збільшилася за цими показниками в 4,8 рази, що було дуже значним зростанням і свідчило про різке збільшення захворюваності алкоголізмом.

За минулі вказані роки ліжковий фонд для лікування хронічних алкоголіків виріс у 2 рази й складав на кінець 1968 року 2350 ліжок, у 20 разів збільшилася кількість неврологічних кабінетів і пунктів, яких у республіці нараховувалося більше 400 [9, арк. 51]. Усі ці дані свідчили про гостроту вказаної проблеми.

На лікування алкоголіків державою витрачалися значні кошти (на одного хворого – близько 150–160 рублів). Лише протягом 1967 року в психіатричних лікарнях України лікувалося 37 тис. хворих хронічним алкоголізмом, на утримання яких було витрачено більше 8,5 млн руб. В Українській РСР уперше в СРСР стало застосовуватися примусове лікування злісних пияків. Із цією метою було відкрито 20 лікарняно-трудова профілакторіїв, які одночасно могли прийняти 6500 осіб. Починаючи з 1961 року в них пройшли спеціальний курс лікування біля 56 тис. злісних пияків. У республіці діяло 96 витверезників на 1736 ліжок [9, арк. 52].

Ще одним заходом, до якого залучалася міліція в боротьбі з пияцтвом, був моніторинг за продажем алкогольних напоїв. Упродовж 1960–1968 років за порушення правил торгівлі було оштрафовано більше 20 тис. працівників торгівлі [9, арк. 53].

ВИСНОВКИ

Отже, боротьба з пияцтвом у СРСР здійснювалася протягом кількох десятиліть його існування. Досить гостроактуальною вона була й у 1960-ті роки. Кількість затриманих у нетверезому вигляді громадян була стабільно високою й обчислювалася по республіці сотнями тисяч осіб на рік. З 1959 року й до 1967 року кількість хворих алкоголізмом безупинно зростала й збільшилася в 4,8 рази, що було дуже значним показником.

У соціалістичному суспільстві споживання алкоголю було пов'язане з низьким рівнем життя населення, негативною традицією пияцтва, характерною для російського народу, яка поширилася й на Україну, невисоким рівнем загальної культури. В умовах радянської дійсності найчастіше саме випивка була єдиною формою дозвілля та способом «розслабитися» й зняти стрес. Компартійна влада вимушена була маневрувати між боротьбою з алкоголем і тим фактом, що він був значною частиною доходів держави і реалізація спиртних напоїв за ці роки значно зросла. При цьому необхідно відзначити, що фактичне споживання спиртних напоїв було значно вище офіційних даних, так як у республіці споживалася велика кількість вина домашнього приготування. Крім того, в усіх областях республіки було поширене самогонваріння й виробництво самогону значно зростало. Особливо збільшилися випадки кримінально-карного самогонваріння – більше, ніж у 2 рази. Самогону вилучили на цей період майже в півтора рази більше. У стані сп'яніння вчинялося більшість особливо тяжких злочинів. Їх кількість зросла у відсотках у 2,1 рази, а вживання спиртних напоїв – у 1,95 рази, тобто кореляція

була значною, хоча зростання кількості злочинів, учинених у нетверезому стані (у відсотках до загальної кількості розкритих злочинів по лінії карного розшуку), дещо випереджало зростання вживання спиртних напоїв. Особливо показовими були дані стосовно злісних хуліганств, учинених у стані сп'яніння, – їх доля складала 3/4. Кількість водіїв, які вчинили дорожньо-транспортну пригоду, знаходячись у стані сп'яніння, зросла в 1,5 рази, що було значним показником. Усі ці дані ще раз підтверджують, що вживання спиртного було й є криміногенним чинником.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- [1] Алкоголізм в Україні. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96 (дата звернення: 12.03.2025).
- [2] Алкоголізм в Україні. URL: https://www.google.com/search?q=%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC+%D0%B2+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96&sca_esv=71745e91476ef367&sxsrf=AHTn8zqgV-LarSMaspPh6bSFgOXVRjLoYA%3A1741678895313&ei=L-nPZ_znEtaVxc8P4I2WkQQ&oq=%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC+%D0%B2+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96&gs_lp=Egxn3Mtd2l6LXNlcnAijtCw0LvQutC-0LPQvtC70ZbQt9C8INCyINGD0LrRgNCw0ZfQvdGWKgIATIKECMYgAQYJxiKBTIFEAAyGaqYBhAAGBYHjIGEAAyFhgeMggQABiABBiBDIFEAAy7wUyBRAAGO8FSOcZULwDWLMLcAF4AZABAJgBZKAB8wKqAQMzLjG4AQHIAQD4AQGYAgWgAoYDwgIKEAAySAMY1gQYR5gDAIlgGAZAGCJHNAzMuMqAH9x4&client=gws-wiz-serp (дата звернення: 12.03.2025).
- [3] Бандурка О. М., Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Становлення та розвиток міліції України (1921–1930 роки): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Золота миля, 2015. 498 с.
- [4] Головка О. М., Греченко В. А., Марцеляк С. М. Правове регулювання боротьби проти пияцтва в 1920-ті роки в УСРР та в сучасній Україні: порівняльний аналіз. *Право і Безпека*. 2020. № 3. С. 114–120.
- [5] Непосильна боротьба с пияцтвом в СРСР. *Україна кримінальна*. 2016. 8 черв.
- [6] Галузевий державний архів МВС України (ГДА МВС). Ф. 3. Оп. 1. Спр. 203. Арк. 268–269.
- [7] Греченко В. А., Ярмиш О. Н. Міліція в Україні в період часткової лібералізації політичного режиму (березень 1953 – серпень 1962 рр.): історико-правове дослідження : монографія. Харків : Промарт, 2024. 493 с.
- [8] Галух О. 36 років тому в СРСР почалася тотальна війна з пияцтвом: як боролися із «зеленим змієм» у Києві. *Вечірній Київ*. 2021. 17 трав.
- [9] Центральний державний архів громадських об'єднань та українці (ЦДАГОУ). Ф. 1. Оп. 25. Спр. 216. Арк. 44–58.

REFERENCES

- [1] Alcoholism in Ukraine. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%90%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC_%D0%B2_%D0%A3%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96

- [2] Alcoholism in Ukraine. Retrieved from https://www.google.com/search?q=%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC+%D0%B2+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96&sca_esv=71745e91476ef367&sxsrf=AHTn8zqgV-LarSMaspPh6bSFgOXVRjLoYA%3A1741678895313&ei=L-nPZ_znEtaVxc8P4I2WkQQ&oq=%D0%B0%D0%BB%D0%BA%D0%BE%D0%B3%D0%BE%D0%BB%D1%96%D0%B7%D0%BC+%D0%B2+%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%96&gs_lp=EgxnD3Mtd2l6LXNlcnAiJtCw0LvQutC-0LPQvtC70ZbQt9C8INCyINGD0LrRgNCw0ZfQvdGwKGIATIKECMYgAQYJxiKBTIFEAAyGAYqYbhaAGBYHjJIGEAAyFhgeMggQABiABBiiBDIFEAAy7wUyBRAAGO8FSOcZULwDWLMLcAF4AZABAJgBZKAB8wKqAQmzLjG4AQHIAQD4AQGYAgWgAoYDwgIKEAAySAMY1gQYR5gDAIgGAZAGCJIHAzMuMqAH9x4&scient=gws-wiz-serp
- [3] Bandurka, O. M., Grechenko, V. A., & Yarmysh, O. N. (2015). *The formation and development of the Ukrainian police (1921–1930): historical and legal research*. Kharkiv: Zolota myla.
- [4] Golovko O. M., Grechenko V. A., & Martselyak S. M. (2020). Legal regulation of the fight against drunkenness in the 1920-s in the Ukrainian SSR and in modern Ukraine: a comparative analysis. *Law and Security*, 3, 114–120.
- [5] The relentless fight against drunkenness in the USSR. (2016). *Criminal Ukraine*, 8, June.
- [6] *Sectoral State Archive of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine (SSA MIA)*. C. 3. D. 1. F. 203. L. 268–269.
- [7] Grechenko, V. A., & Yarmysh, O. N. (2024). *Militia in Ukraine during the period of partial liberalization of the political regime (March 1953 – August 1962): historical and legal research*. Kharkiv: Promart.
- [8] Galukh, O. (2021). *36 years ago, a total war against drunkenness began in the USSR: how they fought the «green snake» in Kyiv*. Evening Kyiv, 17, May.
- [9] *Central State Archive of Public Associations and Ukrainian Studies (TSAGOU)*. C. 1. D. 25. F. 216. L. 44–58.

Олександр Назарович Ярмиш

Доктор юридичних наук, професор

Член-кореспондент НАПрН України

Національна академія правових наук України

61024, вул. Григорія Сковороди, 70, Харків, Україна

Завідувач Навчально-наукової лабораторії дослідження проблем

забезпечення прав осіб, які постраждали від війни

Дніпровський державний університет внутрішніх справ

49005, просп. Науки, 26, Дніпро, Україна

<http://orcid.org/0000-0002-4811-4520>

e-mail: rnbo@ua.fm

Oleksandr N. Yarmysh

Doctor of Law, Professor

Corresponding Member of the NALS of Ukraine

National Academy of Legal Sciences of Ukraine
61024, 70, Hryhoriia Skovorody St., Kharkiv, Ukraine

Head of the Educational and Scientific Laboratory for Research into the Problems
of Ensuring the Rights of Persons Affected by War
Dnipro State University of Internal Affairs
49005, 26, Nauky Ave., Dnipro, Ukraine

Володимир Анатолійович Греченко

Доктор історичних наук, професор
Завідувач кафедри гуманітарних дисциплін та українознавства
Харківський національний університет внутрішніх справ
61000, просп. Льва Ландау, 27 Харків, Україна
<http://orcid.org/0000-0002-6046-0178>
e-mail: grechenko18@gmail.com

Volodymyr A. Grechenko

Doctor of Historical Sciences, Professor
Head of Department of Humanities and Ukrainian Studies
Kharkiv National University of Internal Affairs
61000, 27, Lva Landau Ave., Kharkiv, Ukraine

Рекомендоване цитування: Ярмиш О. Н., Греченко В. А. Боротьба з пияцтвом без перспективи стати переможцями (правові та організаційні аспекти протидії пияцтву в УРСР у 1960-ті рр.). *Вісник Національної академії правових наук України*. 2025. Т. 32. №2. С. 69–86.

Suggested Citation: Yarmysh, O. N., & Grechenko, V. A. (2025). Legal and Organizational Aspects of the Fight Against Drunkenness in the Ukrainian SSR in the 1960s. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*, 32(2), 69–86.

Стаття надійшла / Submitted: 07/04/2025
Доопрацьовано / Revised: 07/05/2025
Схвалено до друку / Accepted: 30/06/2025